

De älskade och dog vid romarrikets gräns

Inskrifter på sarkofager och gravstenar i Pannonien

Irén Wängnerud,
doktorand i antikens kultur och samhällsliv

Det romerska Pannonien

Pannonien var en av de romerska gränsprovinserna. Pannonien motsvaras idag i stort av Ungern söder och väster om Donau samt områden i norra Kroatien, norra Slovenien och östra Österrike. Provinzen fick sitt namn efter en illyrisk folkgrupp, *Pannonii*, som fanns i området och som fått influenser av olika keltiska stammar. År 119 f.Kr. genomförde romarna sin första kampanj mot dem och belägrade Siscia (dagens Sisak i Kroatien). Det dröjde därefter till år 35 f.Kr. då Octavianus åter erövrade Siscia och där anlade en garnison. Därpå följde några oroliga år då man kämpade om makten. År 9 e.Kr., under kejsar Augustus tid, var hela området införlivat som en romersk provins. När Dacien (ungefär motsvarande dagens Rumänien) annekterades år 106 delades Pannonien upp i *Pannonia Superior*, det främre Pannonien och *Pannonia Inferior*, det inre Pannonien. Huvudstäder blev Carnuntum respektive Aquincum. Under kejsar Diocletianus delades Pannonien i slutet på 200-talet in i fyra nya administrativa enheter, *Pannonia Prima*, *Secunda*, *Valeria* och *Savia*. Gränsen, den s.k. *limes*, utgjordes av Donau.

När romarna erövrat området anlade de militära förläggningar och vaktorn med jämna mellanrum längs hela floden och de militära vägar som genomkorsade provinsen. På andra sidan floden bodde de som romarna betecknade barbarer. På den fiendliga sidan anlades vaktläger som extra försvar åt de större härlägren som Vindobona (Wien), Carnuntum (Bad Deutch-Altenburg), Aquincum (Budapest) och Intercisa (Dunaujváros). I anslutning till de militära förläggningarna växte civila städer upp. De kom till att börja med att befolkas av militärernas familjer och pensionerade militärer. Inte långt därefter flyttade personer ur den inhemska befolkningen dit på grund av de goda möjligheter till handel med militärerna som öppnades. Det var en plats för utbyte av idéer och med tiden blev även delar

av befolkningen utanför dessa platser romaniserad och övertog romerska seder och bruk. Pannonien förblev en romersk provins fram till år 433 då romarna förlorade kriget mot hunnerkungen Attila. Olika barbarfolks invasioner hade emellertid inletts redan på 300-talet.

Gravar och gravskick i det romerska Pannonien

Under den romerska perioden användes olika slags gravar. Liksom i övriga delar av romarriket placerades gravplatserna mestadels utanför bosättningsarna, vanligtvis längs med de större vägar som ledde in till bebyggelsen. Den enklaste formen var en grav där den döde placerades direkt i marken i ett utgrävt schakt, iklädd endast sina kläder eller kanske insvept i ett tygstycke med eventuella gravgåvor placerade runt omkring kroppen. Den döde kunde också begravas i en kista av trä.

En annan vanlig form av grav var gravar uppbyggda av tegel. Dessa kunde ha lite olika utformning. Gravhögar har påträffats i relativt ringa omfattning, vilket också gäller mausoleer. Sarkofager användes också som gravar under den romerska perioden. Även de enklare formerna av gravar hade förmodligen någon form av gravmarkör ovan jord. Det kan ha varit något liknande en gravsten tillverkad i trä där det funnits plats för en inskrift tillägnad den döde. Dyrbarare och beständiga gravstenar tillverkades i sten. Gravgåvor utgjordes av bruksföremål som kärl av keramik och oljelampor men även smycken som halsband och ringar tillverkade i metall, glas eller ben och vapen påträffas i gravarna. Exklusivare gravgåvor som finare kärl i glas eller metall och statyetter anträffas också liksom rester av de kläder som den döde begravdes i, t.ex. tyg från klädedräkten samt metallspännen och skinn från bälten och skor.

Sarkofager

Utmärkande för sarkofager från Pannonien och till viss del Noricum, den angränsande provinsen väster om Pannonien, därav namnet, den noricum-pannoniska sarkofagen, var att de har en tydlig indelning i tre motivfält på sarkofagens framsida (bild 1). Självfallet var inte alla sarkofager tillverkade efter denna modell. Fältet i mitten, *tabula ansata*, användes för en inskription. Inskriften kunde antingen vara inhuggen i stenen eller ditmålade. I de fall det funnits en målad inskrift finns det sällan några synbara bevarade rester kvar av den. På varje sida om *tabula ansata* finns ett motivfält med

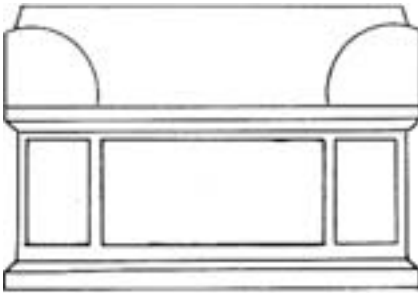

Bild 1. Skiss av den typiska noricum-pannoniska sarkofagen. (Skissen gjord av artikelförfattaren.)

Bild 2. Marcus Aurelius Castinus sarkofag. (Ertel, C., Palágyi, S. & Redö, F., Corpus signorum imperii romani, Ungarn, band VIII, Budapest 1999, ill 5.1, tafel. 24.)

plats för utsmyckning. I vissa fall är det endast sarkofagens framsida som fått en dekoration men även gavlarna och locken dekorerades. Locken har i många fall fått en dekor som efterliknar ett tak av tegel i en eller ett par rader, där hörnen kan vara prydda av akroterier. Hur omfattande dekorationen var får antas bero på beställarens ekonomiska förutsättningar men också på var sarkofagen skulle ställas upp. I början var det vanligt att sarkofagerna stod ovan jord. Med tiden började man gräva ner sarkofagerna, troligen beroende på problem med plundring. I Pannonien var en övervägande del av sarkofagerna tillverkade i sandsten eller kalksten. Exempel på sarkofager i marmor finns dock. En förklaring till detta är att sandsten och kalksten var mer tillgängligt och att marmor förmodligen var ett dyrbarare material.

Jag kommer här att ge några exempel på inskrifter hämtade från pannoniska sarkofager och gravstenar som vittnar om de människor som levde, älskade och dog i denna romerska gränsprovins. Samtliga inskrifter är skrivna på latin (här fritt översatta till svenska av artikelförfattaren om inget annat anges). Ursprungsbefolkningen var illitterat, men då den tog över bruket med sarkofager och gravstenar lät även den hugga in texten på latin.

Marcus Aurelius Castinus sarkofag

Denna sarkofag (bild 2) var avsedd att användas för kremerat stoft. Sarkofagen är tillverkad i kalksten och dateras till början av 200-talet e.Kr. En exakt datering till 214 e.Kr. föreligger, vilken härleds till dess relation till andra anträffade artefaktens inskrifter. Sarkofagen påträffades på en vingård 1872 och den finns numera på Veszpréms museum. Sarkofagen tillhör den typiska noricum-pannoniska stilen med tre tydliga motivfält. Vid sidan om inskriften finns på varje sida en dubbelt inramad nisch som upptill avslutas i en rundbåge. I vardera av dessa avbildas en naken fackelbärare som har tolkats vara skyddande själar, så kallade *genius*. I *tabula ansata* finns en sjuradig, kraftigt vittrad, inskrift som lyder:

Till de dödas andar. Marcus Aurelius Castinus, soldat vid legio I Adiutrix, reste under sitt liv denna till sig själv och till sin älskade hustru Flavia Digna, som dog vid 30 års ålder, och till sin son Aurelius Castinus, till sin dotter Aurelia Quieta och till sin son Aurelius Maximus.

Av inskriften framgår att sarkofagen var tänkt att vara en familjegrav. Detta är vanligt när det gäller inskrifter på romerska sarkofager och även gravstenar i Pannonien. Det var även vanligt förekommande i andra delar av romarriket. För denne man har det varit viktigt att ta med sin position som soldat i den romerska armén. Vi får inte veta hur länge mannen och hans hustru varit gifta, däremot att det var en älskad hustru, mor till tre barn, som gick bort.

Ulpus Romanus sarkofag

Ulpus Romanus sarkofag (bild 3) är tillverkad i sandsten. Den är rikligt dekorerad i så kallad högre relief. I mitten av kistans lock avbildas två personer. Dessa är förmodligen fadern och sonen som sarkofagens inskrift talar om. Sarkofagen, som dateras till 200-talet e.Kr., är funnen i Szöny, antikens Brigetio. I *tabula ansata* kan vi läsa följande inskrift:

Till den avlidne M. Ulpus Romaus, medlem av den kejsarliga vaktstyrkan, överordnad tjänsteman av de pretoriska prefekterna, som levde i 35 år. Rest till honom själv och hans ovan nämnde käraste son av M. Ulpus Celerinus, den dakiske tolken och arbetstagaren hos pia fidelis legio I Adiutrix.

Bild 3. Ulpius Romanus sarkofag. (Visy, Z., "Historischer Überblick", i; Von Augustus bis Attila. Leben am ungarischen Donaulimes, Stuttgart 2000, 16.)

Båda männen var verksamma i den romerska armén. Sonen dog vid 35 års ålder. Detta innebär att fadern som överlevt sin son uppnått en relativt hög ålder. Om modern/hustrun får vi inte någon information från inskriften. Inte heller framgår det om den avlidne sonen hade några syskon. Då ingen hustru till sonen nämns är det möjligt att han inte var gift. Fadren som arbetade som dakisk tolk kan ha varit bördig från provinsen Dacien eller vid något tillfälle varit förlagd där.

Sabinas sarkofag

Sabinas sarkofag påträffades på 1880-talet på det romerska gravfält som tillhörde Aquincum, dåtidens Budapest. Sarkofagen saknar förutom en lång kraftigt vittrad inskrift, annan bevarad dekoration. Även sarkofagens lock saknas. Den latinska inskriften lyder (fritt översatt av Marianne Prohászka):

I denna stenkista vilar Sabina, den fromma och kära hustrun. Kunnig i konsterna var hon den enda som stod över sin make. Hon hade en vacker röst och slog an strängarna med sina fingrar. Men plötsligt blev hon tyst. Hon levde i tre gånger tio år, ack, fem mindre men sedan ännu tre månader och två gånger sju dagar. Hon vill för alltid

bli ihågkommen av folket, därför att hon spelade för dem så vackert på orgeln. Den som läser detta må vara lycklig, må gudarna skydda dig och sjunga med from röst; farväl: Aelia Sabina. Detta gjordes av vattenorgelspelaren och soldaten i Legio II Adiutrix, Titus Aelius Iustus, åt hans hustru.

Av inskriften får man information om såväl den avlidna Sabina som hennes efterlevande make. Det var Sabinas make som lät tillverka sarkofagen åt sin unga maka, som dog plötsligt endast 25 år gammal. Av inskriften får vi också veta att mannen arbetade som soldat och vattenorgelspelare i den romerska armén. Legionen mannen tillhörde, Legio II Adiutrix, var stationerad i Aquincum på 200-talet e.Kr. Han tillstår också att hans hustru var den enda som behärskade vattenorgeln bättre än han själv. Hur hans sångröst var får vi inte veta, men hon hade en vacker röst.

I Aquincum har man påträffat en av de få rekonstruerbara vattenorglar som bevarats från antiken. Det fanns dock ingen orgel med som gravgåva i sarkofagen. Instrumentet är litet, endast 60 cm högt. De 52 piporna fördelade på fyra rader är stämde i fyra tonarter. Vattenorgeln uppfanns på 200-talet f.Kr. av Ktesibios från Alexandria. En manual till denna typ av instrument finns bevarad vilket innebär att man vet hur den spelades.

Aelius Munatius gravsten

Aelius Munatius gravsten (bild 4) är tillverkad i kalksten. Inskriften på den lyder:

Till de dödas andar. Till Aelius Munatis från Samosata, capsarius vid Hemeseans cohort, ett tusen man stark, som han tjänat i 28 år. Till den bästa av makar, med fanbäraren Antonius Bassus, den andre arvtagaren. Aurelia Cansauna, hans fru, lät resa detta minnesmonument åt henne själv och åt deras barn.

Även detta är en familjegrav. Det är änkan som har låtit resa gravstenen åt sig själv och åt sin make, som beskrivs som den bästa av makar. Mannen hade hunnit tjäna armén i 28 år då han avled. Han begrovs i Pannonien, men vi får veta att Aelius Munatis var bördig från Samosata. Samosata var en av de befästa städerna på östra sidan av Eufrat och staden var en viktig länk i handelsvägnätet mellan öst och väst. Staden föll i romarnas händer år 72 e.Kr. Om makan också är ifrån samma ställe eller om hon är från

Bild 4. Aelius Mumatis gravsten.

Bild 5. Iulia Priscillas gravsten.

(Fitz. J., The great age of Pannonia A.D. 193–284, Budapest 1982, ill 43.)

Pannonien framgår inte. Det var inte ovanligt för personer i den romerska armén att de under sin tjänstgöring gifte sig med kvinnor ur lokalbefolkningen på den plats där de var stationerade. De stannade ofta efter sin tjänstgörings avslutning kvar och kunde då bo i den civila stad som hörde till den militära förläggningen. På gravstenen nämns också den andre fanbäraren. Som jag tolkar inskriften skulle detta innebära att en av deras söner gått bort. Den sonen skulle ha arbetat som fanbärare i den romerska armén. Deras andra barn nämns inte med namn utan det står enbart att även de, samt Aurelia Cansauna själv, kommer att vila i samma grav. Ovanför inskriften kan vi se en avbildning av familjen. Framför paret står tre barn. Kvinnan håller ytterligare ett vid sitt blottade bröst för att amma det. I åtanke bör man ha att avbildningarna inte behöver vara porträttlika.

Man arbetade ofta med stiliserade typer. Med andra ord kan man inte heller vara helt säker på att paret hade fyra barn varav ett spädbarn då maken dog utan detta skulle kunna vara en framställning som visar idén om den ideala och lyckliga familjen.

Iulia Priscillas gravsten

Inskriften på Iulia Priscillas gravsten (bild 5) lyder:

Rest av Iulia Priscilla åt henne själv och åt hennes make, Q. Claudius Martinianus, som levde i 30 år, och åt hennes söner, Claudius Decrianus och Claudius Martinus.

Det är Iulia Priscilla själv som låtit uppföra gravstenen gjord i kalksten åt sin avlidne make som dog bara 30 år gammal. Hon avser att när hon själv dör få vila i samma grav vid sin makes sida. Även deras två söner har modern tänkt ska ligga i samma grav. Som redan framkommit är det inte ovanligt att den av makarna som avled först också lät inrista sitt och eventuellt också barnens namn i inskriften, som i detta fall på en gravsten men vilket också förkom på sarkofager.

I detta fall ger utsmyckningen ovanför inskriften ett kärleksfullt budskap. Vi ser Claudius Martinianus hålla sin ena arm om sin maka. I den andre håller han vad som ser ut att vara en bokrulle. Bokrullen symboliserar ofta på gravar romerskt medborgarskap. Framför paret återfinns deras två söner, moderns hand vilar på ena sonens axel. I den andra håller hon ett föremål som skulle kunna vara ett äpple. Äpplet fick ofta symbolisera äktenskap och lycka. Som tidigare påpekats är det inte säkert att sönerna var små barn när deras far dog, utan man kan ha valt att använda sig av ett värdeperspektiv där barnen avbildas små.

Sammanfattning

När Pannonien blev en romersk provins förändrades många förutsättningar för livet, och döden, i provinsen. Romarna lät bygga vägar som genomkorsade provinsen och en mängd militära förläggningar och bosättningar av olika storlek anlades såväl längs dessa vägar som längs *limes*, Donau. Civila städer växte upp i anslutning till dessa. Förutom de soldater som kom från andra ställen och stationerades i Pannonien rekryterades även män ur den inhemska befolkningen. Nya influenser påverkade befolkningen och

delar av den genomgick en romanisering, detta gällde bl.a. religiös övertygelse som kom att ändras under områdets tid som romersk provins och hur man levde och bodde. I denna artikel har jag fokuserat på inskrifter på pannoniska sarkofager och gravstenar med ett kärleksfullt innehåll. Sarkofager och gravstenar bekostades av efterlevande till älskade anförvanter, såväl hustrur som makar och barn. Ofta var gravarna tänkta att vara familjegravar. Vi kan alltså fortfarande se bevisen för de starka familjeband man hade.